

1945-ben, röviddel a háború vége után jelent meg Rosa de Winter-Levy
„Megmenekültem a gázkamrától!” című könyve.
Ebben a szerző Edith Frank auschwitzi haláláról is ír

Rosa de Winter-Levy Otto és Fritzi Frank társaságában.
Svájc, 1950

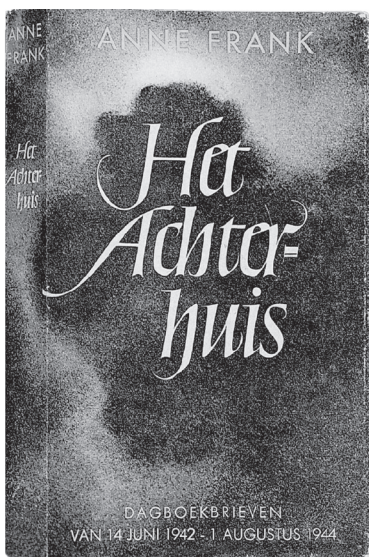
Ha tehát arra vagyunk kíváncsiak, mit látott és mit élt át az a nyolc ember a lágerekben, a túlélő szemtanúkra vagyunk utalva. De itt is forráshiányba és korlátokba ütközünk. A nyolc közül heten nem élték túl a lágereket, és a hátsó traktusból való távozásuk után nem hagytak hátra ego-dokumentumokat. És csak nagyon korlátozott számban maradtak fenn olyan túlélőbeszámolók, amelyek közvetlenül is közölnek valamit arról, hogy a nyolc ember min ment keresztül a letartóztatás után a lágerekben. Abból az időszakból szinte alig vannak dokumentumok.⁵⁸ Vannak viszont röviddel a háború után megjelent broszúrák és ego-dokumentumok. Az egyik legfontosabb Rosa de Winter-Levy *Aan de gaskamer ontsnapt!* (Megmenekültem a gázkamrától!) című könyve, amely már 1945 augusztusában beszámolt arról, mit élt át Auschwitzban. De Winter-Levy ugyanabban a vonatban utazott Westerborkból Auschwitzba, mint a nyolc bujkáló, és Auschwitzban összebarátkozott Edith Frankkal és annak két lányával, akikről részletesen ír a könyvében.⁵⁹

A legközvetlenebb háború utáni túlélőbeszámolók magától Otto Franktól származnak, aki a nyolc közül egyedülként tért vissza a lágerből. Egy kis, piros jegyzetfüzetben, amelyet röviddel a felszabadulás után kapott, rövid tömondatokban feljegyezte, mit élt át, amíg 1945. június 3-án vissza nem érkezett Amszterdamba. A hazafelé tartó úton írt néhány levelet a Bazelben és Londonban élő rokonainak is.⁶⁰

Ezt követően a nyilvánosság előtt csak esetlegesen beszélt arról, mi történt, illetve ő maga mit élt át az 1944. augusztus 4-i letartóztatás és az auschwitzi felszabadulás közötti időszakban. Későbbi közlései, illetve a vele készült interjúk és az általa, illetve neki írt levelek viszont tartalmaznak néhány érdekes részletet. A hatvanas években például írt egy rövid szöveget „Bitte schreiben Sie” (Kérem, írjon!) cím-

Ebben a tábori ruhából készült tarisznyában tartotta a hazafelé tartó utazás során Otto Frank a személyes holmiját, így többek közt a kis, piros jegyzetfüzetet is

Anne naplója *Het Achterhuis* (A hátsó traktus) címen jelent meg 1947. június 25-én Hollandiában

mel, amelyben tizenegy oldalon át válaszol azokra a kérdésekre, amelyeket Anne naplójának olvasói tettek fel neki.⁶¹

De Otto Frank szerepe nem korlátozódott arra, hogy ő volt a legfontosabb túlélő szemtanú. Ő kezdeményezte a társai, elsősorban persze a felesége és a gyermekei utáni kutatást is. Rögzítette saját élményeit, és felkutatott más tanúkat is, akik valamilyen információval rendelkeztek a családjáról. Mihelyt visszatért Amszterdamba, szinte minden követ megmozgatott azért, hogy kiderítse, mi történt a két lányával. Így került kapcsolatba több olyan túlélő szemtanúval, akik beszámoltak neki Margot és Anne Bergen-Belsenben bekövetkezett haláláról.⁶²

Amikor Hanneli Goslartól megtudta, hogy Nanette Blitz még látta Annét és Margotot Bergen-Belsenben, levelet írt neki, és megkérdezte, hogy mesélne-e neki a lányairól. 1945. október 31-én Nanette Blitz a santpoorti Tartományi Kórházból tömören leírta, amit tudott, és arról is beszámolt neki, amit az ugyanabban a kórházban ápolt Drach-Rosenthaltól hallott Margotról.

„Ön azt kérdezte tőlem, hogy tudnék-e mondani valami közelebbit Annéről és Margotról. Emlékszik-e még Westerborkból Margot Drach-Rosenthalra, aki sok időt töltött Annéval? Ő most itt fekszik mellettem, és a következőket mesélte nekem: Együtt került az Ön feleségével és gyermekeivel Birkenauba, ahol novemberig együtt is maradtak. Akkor Mar-

gotot és Annét Bergen-Belsenbe vitték, ahová november 3-án érkeztek meg. Én ott találkoztam velük (egy lány, aki ugyancsak itt fekszik, felettük feküdt). Nem az ő barakkjukban voltam, de gyakran meglátogattam őket. Közben januárban megérkezett Margot (hivatalosan Monika) Rosenthal is Bergen-Belsenbe, és elmesélte nekik, hogy Birkenauban beszélt az Ön feleségével, és ez nagyon felvidította őket, mert a szelektálás után már nem igazán reménykedtek. A szelektáláskor elválasztották őket az Ön feleségétől. Januárban Margot és Anne a Schonungsblockba került, ahol még velük voltam. Aztán jött egy nagy költöztetés, ami után már nem találkoztam velük, viszont tudom, mégpedig ettől az itt lévő lánytól, hogy februárban valaki még beszélt velük.”⁶³

A levél tárgyszerű, és igyekszik minél jobban leírni azt az időszakot, amely az Otto és felesége közötti búcsú után következett. Korai forrásként értékes adatokat közöl az időrendre vonatkozóan, ugyanakkor keveset mond a Frank nővérek lágerbeli életéről, azt a megjegyzést leszámítva, hogy „felvidította” őket, amikor hírt kaptak az anyjukról.

Ahogy arról már volt szó, az Otto Frank által kezdeményezett kutatás olyan túlélő szemtanúk után, akik találkoztak a feleségével és a lányaival, később újságírók és dokumentumfilmesek révén folytatódott, és kibővült. Az általuk készített interjúk e könyv ugyanolyan értékes forrásait képezik, ahogy az Anne Frank Alapítvány túlélő szemtanúkkal készített interjúból álló kiterjedt gyűjteménye is. Az Anne Frank Alapítvány, amelynek létrehozását Otto Frank ösztönözte, a kilencvenes években kezdte felkutatni a túlélő szemtanúkat, majd 2005-ben elindított egy átfogó oral history projektet, amelynek keretében Frankék és a többi bujkáló majdnem száz rokonát és ismerősét interjúvolták meg. Közöttük van több olyan személy is, aki valamelyik koncentrációs táborban együtt volt a nyolc bujkáló valamelyikével.⁶⁴

Ezek az interjúk és túlélőbeszámolók igazi információs kincsnek számítanak, de korántsem problémamentesek. Az emberi emlékezet egyik sajátossága, hogy téved és szubjektív. Az emlékezés abból áll, hogy az emlékező szelektál, elrendez és egy sor kaotikus történetet koherens történetté alakít át.⁶⁵ Ráadásul a túlélő szemtanúk által megélt élmények traumatikus jellege azzal a következménnyel jár, hogy a fájdalmas emlékeket, például az olyanokat, amelyeket szégyellnek, vagy amelyek a tabu kategóriájába tartoznak, elfojtják, vagy figyelmen kívül hagyják, mert kerülni szeretnék az azok által okozott fájdalmat.⁶⁶

De ahogy a zsidó származású olasz író, Primo Levi hangsúlyozza, aki a holokauszt egyik legfontosabb túlélő szemtanúja volt, van itt még egy alapvető probléma, mégpedig az, hogy mivel a túlélők egy kis és nem reprezentatív kisebbséget alkotnak, soha nem adhatnak reprezentatív képet arról, amit azok éltek át, akik éhen haltak, betegségben, illetve a nyomorúságos körülmények miatt hunytak el, vagy a gázkamrákban haltak meg. De minden korlátozottságukkal együtt is a túlélők beszámolóí nyújtják az egyetlen utalást arra, amit az elpusztultak, illetve elpusztítottak átélhettek.⁶⁷

Egy egészen más természetű probléma, hogy Anne Frank története és naplója olyan híres és ismert lett, hogy az különböző módokon immár hatással van a háború utáni beszámolókra is. Az Anne Frankról készült számtalan könyv és film befolyásolja ugyanis a szemtanúk emlékeit.⁶⁸ Számos közlésben, amely arról szól, hogy a közlő hogyan találkozott a Frank családdal a lágerekben, a részleteket, az adatokat és az időrendet illetően nehéz megállapítani, hogy ezek az emlékek mennyiben tükrözik a valóságot. Tehát számolni kell a személyes emlékek korlátolt voltával. Ezeket lehetőség szerint össze kell vetni más forrásokkal is.

De nem feledkezhetünk meg az olyan túlélőbeszámolók sajátos dinamikájáról sem, amelyekben nem a meginterjúvált áll az érdeklődés középpontjában. Ráadásul a meginterjúváltak egy kisebb hányadából vegyes érzéseket vált ki, hogy nem a saját, hanem az Anne Frankkal kapcsolatos élményeiről kérdezik őket. Néha lelkiismeret-furdalást éreznek, amiért olyan kevés emléküik van Annéről és a családjáról, míg más pillanatokban bosszantja őket, hogy Anne története olyan híres lett – és újra és újra arról beszél mindenki –, miközben milliónyi más történet szinte semmilyen figyelmet nem kap. Bloeme Emdennek, aki a Zsidó Líceumban ismerkedett meg Annével és Margittal, majd Westerborkban és Auschwitzban ismét találkozott velük, fenntartásai vannak az Anne Frank iránti „túlzott” figyelemmel kapcsolatban, és úgy véli, hogy az néha már a „személyi kultusz” jellegét ölti. „Önmagában véve nagyon érdekes, ha az ember megismerheti egy bujkáló zsidó gyermek érzéseit [...]. De annyiféle visszaemlékezés van [...] és többé-kevésbé mindnyájunknak ugyanaz a története.” Az interjú készítőjének utal arra is, hogy diszkrepancia van aközött, amit kérdeznek tőle, és aközött, amit el tud mesélni. „Ön egyfolytában csak a Frank családról kérdez, én viszont arról nem sokat tudok mondani.”⁶⁹

Ez a feszültség gyakran megjelenik az interjúkban. De ez nem jelenti azt, hogy azok, akikben vegyes érzelmeket kelt egy effajta interjú, ne ismernék el

Anne Frank naplójának és élettörténetének jelképes és morális jelentőségét. Sőt, a túlélő szemtanúk többsége ki is hangsúlyozza, hogy Anne Frankot és a naplóját jó eszköznek tartja ahhoz, hogy a fiatalabb nemzedéket megismertessék a holokauszt történetével. Freda Wineman-Silberberg, aki holokauszt-túlélőként gyakran látogatott el iskolákba, hogy meséljen a zsidóüldözésről, ezt így fogalmazta meg:

„Úgy vélem, hogy abban a munkában, amelyet túlélőkként végzünk, például amikor iskolákat látogatunk, nagyon sokat segít, ha a gyerekek olvasták Anne Frank naplóját. Minden történet egyedi, de az ő története lehetőséget teremt nekünk arra, hogy elmondhassuk a sajátunkat. Tehát nekünk fontos, hogy olvasták Anne Frankot. És ha feldolgozták magukban a történetet, akkor tudhatjuk, hogy tanultak belőle valamit. Amikor aztán jövünk, meghallgatják a mi történetünket is. Az más, mint Anne Frank története: az a mi holokausztunkról szól.”⁷⁰

Az, hogy számolni kell mind az emberi emlékezet korlátaival, mind az Anne Frankra való emlékezés sajátos dinamikájával, egy csöppet sem von le a túlélőbeszámolóknak történeti és morális értékéből. Ezek nélkülözhetetlenek, ha betekintést akarunk nyerni az akkori történésekbe és az akkor és ott átélt élményekbe. És ez nyilván nemcsak erre a könyvre, hanem általában véve a holokauszttal foglalkozó történetírásra is érvényes.

The Ethics of Memory (Az emlékezet etikája) című esszéjében Avishai Margalit izraeli filozófus mellett érvel, hogy a népi történetekre vonatkozó beszámolóknak nemcsak történeti, hanem morális funkciójuk is van. Véleménye szerint a morális szemtanú az, aki a szenvedést és a gonosztettet nemcsak érzékeli, hanem akit az közvetlenül meg is érint. Amikor saját tapasztalat alapján számol be az eseményekről, a morális szemtanú meghatározó szerepet játszik a vele történt erőszakos cselekedet feltárásában. „A morális tanú különleges szerepet játszik az őt ért gonoszság feltárásában. A gonosz rendszerek mindent megtesznek azért, hogy eltitkolják az általuk elkövetett bűncselekményeket, és a morális tanú megpróbálja leleplezni ezeket.”⁷¹ Csak az egyéni tapasztalat és a személyes emlék szemszögéből bemutatva juthat igazán érvényre a lágerekben történtek morális dimenziója. A túlélőbeszámoló az is megmutatja, hogyan látja az illető önmagát, és hogyan küzd az éhséggel, a fájdalommal, a kegyetlenkedésekkel és a halálfélelemmel kapcsolatos traumatikus emlékekkel.⁷² Csak az ilyen egyéni és szubjektív meg-

nyilatkozások révén tudunk képet alkotni magunknak azokról a valóságos tapasztalatokról, amelyeket a hátsó traktusban rejtőzködő nyolc ember átélt.

Éppen ezért jelen könyv írásakor nemcsak a nyolcukra vonatkozó konkrét információkat kerestem, hanem olyan túlélőbeszámolókat is, amelyek olyan emberek átélt élményeit érzékeltetik, akik ugyanakkor ugyanott voltak. Néhány túlélő szemtanúnak nincs közvetlen emléke Annéről vagy a többiekéről, de fontos részleteket közöl azokról a körülményekről, amelyek között élt, és arról, hogy ezeket hogyan élte meg.⁷³ Ebben a könyvben tehát olyan beszámolók szerepelnek, amelyek a lehető legközelebb állnak ahhoz, amit a nyolc, korábban a hátsó traktusban rejtőzködő ember megélt. Olyan túlélőket szólaltatok meg, akik a nyolcukhoz hasonlóan Westerborkon át Hollandiából kerültek be valamelyik német birodalmi lágerbe. Olyan embereket, akik ugyanabban az időszakban ugyanannak a lágernek ugyanabban a részében raboskodtak, és így többet tudnak elmondani arról, ami akkor és ott lejátszódott.

Ez a könyv különböző formájú és méretű darabkákból próbál kirakni egy hiányos puzzle-t. Részben korábbi kutatásokon és ismert forrásokon alapul, de felhasznál különböző levéltárakban talált új leleteket is. Így együtt nyújt betekintést Anne Frank és a többi bujkáló sorsába azt követően, hogy 1944. augusztus 4-én letartóztatták őket. Először a közös utat írja le, az amszterdami börtönből a westerborki gyűjtőtáboron át Auschwitz-Birkenauba, ahol a férfiakat és a nőket különválasztották egymástól. Ezt követően azt mutatja be, hogy külön-külön mit élt át a nyolc ember a különböző lágerekben, Bergen-Belsenben, Mauthausenben, Neuengammében és Raguhnban. Végül arról szól majd, hogyan tért vissza Otto Frank, az egyetlen túlélő Amszterdamba, és hogyan állt neki, hogy felkutassa szeretteit.